

HISTORICAL SCIENCES

УДК 94:[378.1] (477)" 18/19"

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ (II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Левицька Надія Миколаївна,

д.іст.н., професор

Національний університет харчових технологій

м. Київ, Україна

nadejda_ist@ukr.net

Анотація. На основі архівних джерел і літератури аналізується забезпечення університетів України навчально-методичною літературою. Подається класифікація елементів навчально-методичного забезпечення, шляхи та методи їх підготовки.

Ключові слова: навчально-методична література, викладачі, студенти, університет, гуманітарна освіта, навчальний процес, бібліотеки.

Вступ. Нині розвиток вищої університетської освіти передбачає не лише застосування інноваційних методик проведення аудиторних занять, але й технологій навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.

У другій половині XIX ст. питання про методичне забезпечення навчального процесу перебувало у тісному зв'язку з проблемою перебудови системи викладання. Розрив між розвитком науки і методами викладання, зокрема в університетах, став особливо відчутним наприкінці XIX – початку XX ст. Піднімалося питання про модернізацію методичного інструментарію навчального процесу, в якому абсолютну перевагу набула лекція.

Питання науково-методичного забезпечення університетської освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. було і залишається надзвичайно актуальним. Реформи другої половини XIX ст. внесли істотні корективи у

спосіб життя і вимагали відповідних оновлень в освітній сфері. Нині це питання стало своєрідним відлунням минулої епохи: зміст, методика, сучасні завдання багато в чому ідентичні з досліджуваним періодом, як і сама актуальність, пов'язана з реформуванням освіти.

Мета роботи. Дослідити та проаналізувати навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в українських університетах у другій половині XIX на початку XX ст. Класифікувати елементів науково-методичного забезпечення.

Матеріали та методи. Роботу виконано за допомогою загальнонаукових методів пізнання, порівняння та принципів історизму, об'єктивного аналізу та синтезу. Інформаційною базою дослідження виступають архівні джерела, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, статті опубліковані в періодичних виданнях, законодавчі акти тощо.

Результати та обговорення. Розглядаючи навчально-методичне забезпечення вищих навчальних закладів, варто насамперед звернути увагу на забезпечення підручниками та посібниками з різних гуманітарних дисциплін, що видавалися в другій половині XIX – на початку XX ст. Цим дозволом скористалися усі чинні на той час гуманітарні виші. Література, яка надходила в цей час до вищих навчальних закладів, була тематично найобширнішою.

У 1859 р. було відновлено право навчальних закладів виписувати наукову літературу з-за кордону без цензурного перегляду[1, с. 19]. Цим дозволом скористалися усі чинні на той час гуманітарні виші. Література, яка надходила в цей час до вищих навчальних закладів, була тематично найобширнішою.

Згідно з укладеною Харківським університетом угодою, книги, ландкарти, музичні ноти, іноземні журнали мали надходити з Австрійської монархії, Прусії і Німецького Союзу, Швейцарії, Франції, Великобританії, Царства Польського[2, а. 1]. Частково бібліотеки Київського та Харківського університетів поповнилися книгами колишнього Віленського університету. Цього питання стосувалося й розпорядження Міністерства народної освіти від 11.02.1881 р. щодо введення навчальних посібників. Згідно з правилами 1865 р.

про порядок затвердження підручників та посібників для нижчих і середніх навчальних закладів, відповідне прохання подавалося на ім'я попечителя навчального округу. Після цього педагогічна праця розглядалася на раді при навчальному окрузі, а висновки подавалися попечителю і міністру народної освіти. Після схвалення міністром підручник можна було використовувати в усіх навчальних закладах Міністерства. Такий шлях до затвердження долали підручники та посібники для ЗВО. Крім того, щороку в «Журналі Міністерства народної освіти» друкувався каталог затверджених підручників на основі подань даних попечителів навчальних округів[3, а. 12-13]. Допоміжним забезпеченням навчального процесу гуманітаріїв в університетах були студентські лекторії. Зокрема в університеті св. Володимира лекторія працювала з 9 до 14 год. щоденно окрім неділі й канікул. Вхід у лекторію був за квитками. Тут студенти могли ознайомлюватися з пресою. Читачі були зобов'язані дотримуватися певних правил: зберігати тишу, знімати верхній одяг та калоші, не палити.

Набули популярності праці самих студентів університетів, інших вищих навчальних закладів. Успішні студенти перекладали фахові праці з іноземних мов, виконували дослідницькі роботи, які рада факультету схвалювала для друку. Наприклад, студент медичного факультету університету св. Володимира А. Яцина у 1846 р. переклав першу частину анатомії Краузе, студент Кушелевський переклав таблиці Беллінгама. Переклади були схвалені медичним факультетом та видрукувані за рахунок університету. Цими працями успішно користувалися при підготовці до занять інші студенти.

Рада університету св. Володимира прийняла 1879 р. рішення щодо обмеження витрат на видання «Університетскихъ Извѣстій». Зважаючи на витрати попереднього року, понад 8000 руб., було вирішено друкувати статті тільки членів університету. Кожен випуск мав містити до 20 сторінок, окрім правил, списків, каталогів обмежено було також друк протоколів тощо[4, с. 255-256].

Щодо навчально-методичної літератури для студентів Харківського університету, привертає увагу повідомлення про діяльність за 1887–1891 рр. типографії Імператорського Харківського університету. У типографії друкувалися програми з різних дисциплін як гуманітарного, так і інших напрямків: історії, філології, мови, філософії, фізіології людини, ботаніки, мінералогії, фармації та інших дисциплін. Типографія друкувала також правила для студентів та слухачів російських університетів, екзаменаційні вимоги до студентів, огляд викладання на осінні та весняні півріччя 1889–1891 рр., правила про призначення студентам стипендій і допомоги та про звільнення їх від оплати, правила для півкурсних іспитів студентів університету та ін. Тут виходили періодичні видання Харківського університету[5, а. 10]. Харківська університетська друкарня вважалась кращою в місті та обслуговувала потреби не лише університету, але й усього міста, Харківської губернії та навіть деяких сусідніх з нею місцевостей.

В університетах України та й усїєї Російської імперії, відчувалась гостра потреба у навчальній літературі – підручниках, керівництвах, курсах не лише для студентів, але й для учнів гімназій, які перебували у підпорядкуванні університетів. У видавничій продукції Харківського університету навчальна література значно переважала над науковою.

До відкриття Університету св. Володимира в Києві видання книг належало Харківському університету. Серед основних центрів видавничої справи провідне місце в ХІХ ст. посідали друкарні університетів.

Порівняно з друкарнею Харківського університету, друкарня Київського університету св. Володимира (заснована 1835 р.) була значно гіршою. Уряд виділяв дуже мало коштів на утримання університету. Асигнувань на друкування літератури було недостатньо навіть на випуск підручників. До 1861 р. через фінансову скруту університет не мав свого друкованого періодичного видання. За період з 1835 по 1862 рік друкарнею університету було видано лише 200 книг[6, с. 27]. Університет зовсім не мав асигнувань на науково-дослідну роботу й навіть на видання завершених робіт. Скрутне матеріальне

становище змусило університет з 1 квітня 1850 р. передати друкарню в оренду Й. Й. Завадському, власнику книжкового магазину в Києві, терміном на 12 років. Завадський отримав звання університетського друкаря й став цілковитим її господарем. Після передачі друкарні в оренду наукові потреби університету не забезпечувались повною мірою, але контракт таки був вигідним.

Крім університетів в Україні свої друкарні мали також Київська духовна академія та Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька. Друкарні цих гуманітарних закладів забезпечували свої вищі трохи краще ніж Київський університет.

При викладанні гуманітарних дисциплін використовувалися не лише підручники професорів власних університетів та загалом підручники вітчизняних авторів, а й іншомовні джерела, а також переклади іноземних посібників. Для гуманітарних факультетів часто використовували переклади давньогрецьких і римських авторів, а також найбільш відомі праці авторів інших країн. Для вивчення медицини, наприклад, для вивчення гістології з ембріологією в Новоросійському університеті на початку ХХ ст. використовували: «Учебник гистологии» (М. Кульчицький, 1903), «Histologie und mikroskopische Anatomie» (L. Szymonowicz, Würzburg, 1901) та ін. В університеті св. Володимира для вивчення оперативної хірургії опановували: «Курсь оперативной хирургии» (О. Бобров, 4-е вид. Москва, 1898), «Хирургическая анатомия артерияльныхъ стволъ и фасцій» (М. Пирогов, Спб., 1881-1882), «A Manual of operative Surgery» (Treves, London, 1903) та ін.[7, с. 9-13].

Поступово у вишах створювалися бібліотеки, відкривалися читальні зали, оформлялися кабінети, будувалися власні приміщення для занять.

Як зазначалося, одним із важливих аспектів науково-методичного забезпечення навчального процесу є наявність навчальної та спеціалізованої літератури.

За даними звіту університету св. Володимира станом на 1.01.1915 р. в основній бібліотеці університету налічувалося 487 708 примірників книг і

періодики на суму 1 024 696 крб. 51 к. Студентський відділ бібліотеки налічував 43 232 томів вартістю 87 628 крб. 71 к., 186 найменувань журналів. Менше стали виписувати літератури з Австрії та Німеччини. Це призвело до зменшення іноземної літератури.

У бібліотеках студенти могли користуватися літературою в залі, не більше 10 книг могли взяти додому, старшокурсники – 20. Їх мали повернути за три тижні, нові книги видавалися по поверненні використаних. Багато часу забирала робота з каталогом; очікування замовлених книжок (4–5 днів), нагадування про них бібліотекарям, для чого необхідно було вистоювати щоденно півгодинну чергу. Досить поширеною формою поповнення методичною літературою бібліотек вишів були пожертви професорів університету. Професор Г. Рейн, зокрема, подарував бібліотеці 2211 книг, переважно з галузі гінекології. Частково бібліотеки Київського й Харківського університетів поповнилися книгами колишнього Віленського університету[8, стб. 22]. За 25 років кількість книг у бібліотеці Харківського університету збільшилася двічі.

Студентські бібліотеки та читальні на початку ХХ ст. займалися продажем конспектів, видань навчальних програм, підручників. Вартість підручників у магазинах була високою: на початку ХХ ст. курс з алгебри коштував 2,25 руб., задачник із геометрії – 1 руб.[9, с. 175].

Згідно урядових інструкцій викладачі-гуманітарії повинні були подати на засідання факультету програму по своїй дисципліні з пояснювальною запискою і списком рекомендованої літератури. Такий же шлях у стінах вишу проходили підготовлені курси лекцій та посібники. З усіх названих вище методичних матеріалів вилучалися матеріали антидержавного та антицерковного спрямування.

Висновки. Отже, забезпечення університетів навчально-методичною літературою було різним, у залежності від періоду та фінансування закладу. Досить пристойним воно було у державних закладах вищої освіти. Навчально-

методичне забезпечення та матеріальна база приватних та новостворених закладів вищої освіти були значно слабшими за університетську.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткіє отчеты по Университету св. Владимира въ 1858-59 и 1859-60 учебныхъ годахъ. – Київъ : Въ Унив. типографіи, 1861. – С. 19.
2. Державний архів Харківської області. – Ф. 667 Харківський університет. 1805–1918 рр. – Оп. 286. – Спр. 116-а. Договір правління Харківського університета с австрійським подданным книгопродавцем Милликовским о порядке комплектования библиотеки университета иностранными изданиями арк. – Арк.1.
3. Циркулярные распоряжения Министерства народного просвещения (9 февраля 1881 г. – 19 сентября 1884 г.) // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 707, оп. 87, од. зб. 6439. – 93 арк. – арк.12–13.
4. Сборник постановлений и распоряжений начальства по Университету св. Владимира и прочим русским университетам с 1878 по 1891 год включительно. Сост. Клопотовский В.И. – К.: Тип-я Имп. университета св. Владимира. 1893. – 275 с.
5. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 1680. Канцелярія Харківського інспектора зі справ друку. – 112. Оп. 1. – Спр. 24. О выдаче профессором историко-филологического факультета Харьковского университета Багалием разрешения студенту Веретенникову на издание лекций по древней русской истории. Из сообщения ректора Харьковского университета от 20 ноября 1899 г. – 23 арк.
6. Кочубей Л.О. Нариси з історії видавничої діяльності університету св. Володимира (у 1834 - 1917 рр.). / Л.О. Кочубей. – К., 2009. – 223 с.
7. Обзоръніе преподаванія въ Имп. Новоросійскомъ Университетѣ въ 1905-1906 ак. году по медицинскому факультету. – Одесса: Экономическая типографія, 1905. – 55 с.

8. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб. – 1864. – Т. 2 – Отд.1. – Стб. 22.
9. Молчанов В. Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914) / Молчанов В. Б. – К. : Ін-т історії України, 2005. – С. 175.